

ŠEIMOS IŠSAUGOJIMO GALIMYBĖS: SPRENDIMŲ PRIĖMIMAS GALIŲ SANTYKIŲ KONTEKSTE

LINA ČIURLYTĖ

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS. UAB „INCOM“

NIJOLĖ VEČKIENĖ

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS

Šeimos atvejo peržiūra – sprendimo priėmimo dėl vaiko ateities šeimoje modelis, atkeliavęs iš Didžiosios Britanijos. Peržiūroje dalyvauja skirtingų sričių specialistai. Esant tarpdisciplininei situacijai, susikuria įtampų laukas tarp socialinių paslaugų teikėju, nes kiekvienas jų į peržiūrą ateina su savais tikslais bei funkcijomis. Tyrimo tikslas – atskleisti galios santykių ir sprendimo priėmimo sąsajas šeimos atvejo peržiūros procese. Tyrimui atlikti naudotas kokybinis aprašomasis tyrimo metodas. Informacija tyrimui surinkta naudojant pusiau struktūruotą interviu. Surinktiems duomenims apdoroti naudotas temų analizės instrumentas. Jei šeimos atvejo peržiūros procese pasirenkamas komunikacinis modelis, siekiant etiško sprendimo priėmimo, komunikacija vyksta dialogu, jei dominuoja galių modelis, sprendimą gali priimti vienas žmogus. Pasirinkus globą kaip alternatyvą, rizikuojama dar labiau pakenkti visiems šeimos nariams.

ĮVADAS

Istoriškai ir tradiciškai vaiko globa – aktuali ir jautri visuomenės problema, neatsiejama nuo gailestingumo ir altruistinės pagalbos arti-

mui. Per pastarąjį dešimtmetį padidėjęs beglobių vaikų skaičius verčia optimizuoti globos sistemą, kad būtų suteikta reikiama socialinė, psichologinė ir pedagoginė pagalba. Pernai vaikų globos namuose buvo apgyvendinta apie 1,7 tūkst. vaikų, iš jų beveik trys ketvirtadaliai į globos namus pateko iš savo šeimos. Kaip rodo pateikti statistiniai duomenys, šeima ir globa – neatsiejami dalykai. Durkheimas identifikuoja šeimą kaip tam tikrų elementų, t. y. giminių, sutuoktinių, vaikų ir valstybės, sistemą. Globos klausimai iškyla tada, kai kalbama apie sutrikusį šeimos funkcionavimą.

Šeima suvokiama kaip prigimtinė vaiko aplinka, ir laikomasi nuostatos, kad šeimai alternatyvos nėra (Eidukevičiūtė, 2002). Šeimoje vykstantys pokyčiai turi nugalėti tam tikrą pasipriešinimą, kilusį dėl to, kad šeima, kaip sistema, siekia išlaikyti pastovumą. Nustačius globą ir paėmus vaikus iš šeimos, funkcionavimas neatsistato, sistema suardoma.

Šeimas stebi ir peržiūroje dalyvauja įvairių sričių specialistai. Jie klasifikuoja problemas, remiasi teoriškai pagrįstais metodais, todėl specialistų nuomonė laikoma objektyvia (grįsta žiniomis, pastebėjimais), o klientų nuomonė – subjektyvia. Taigi atsiranda nelygiavertis galių santykis. Galios apibrėžiamos kaip individų elgesio reguliavimo priemonė. Jos atsiranda, kai yra normos, kurios skiria normalumą nuo patologijos (Ruškus, Mažeikis, 2007). S. Coleman (2005) teigia, jog sprendimų priėmimas tarp individų sąmoningai vyksta kolektyvinių diskusijų pagrindu. Etiškas sprendimo priėmimas – problemos apibrėžimas, alternatyvų apibendrinimas ir vienos alternatyvos pasirinkimas. Siekiant tikslo, priimamas sprendimas dėl šeimos išsaugojimo ar dėl vaiko paėmimo į institucijos globą.

L. Šarkutė (2006) teigia, kad priimti sprendimai – tai socialiniai objektai, kurie atsiranda žmonėms sąveikaujant. Sprendimų priėmimą galima apibrėžti ir kaip procesą, kuriam vykstant pasirenkama alternatyva arba tam tikrai alternatyvai suteikiama pirmenybė. Palyginti paprastas jų priėmimo procesas iš tiesų yra sudėtingas derybų ir planavimo procesas, esantis socialinės sąveikos organizavimo priemonė, priklausanti nuo požiūrio ir teorinės perspektyvos.

Jei šeimos atvejo peržiūros procese pasirenkamas komunikacinis modelis, siekiant etiško sprendimo priėmimo, komunikacija vyksta dialogu, jei dominuoja galių modelis, sprendimą gali priimti vienas žmogus. Pasirenkant globą kaip alternatyvą, rizikuojama dar labiau pakenkti visiems šeimos nariams. Esant skirtingoms šeimos atvejo peržiūros dalyvių galioms, rizikuojama priimti neadekvačius ir neoptimalius sprendimus, kurie galėtų išspręsti problemą čia ir dabar.

Probleminiai tyrimo klausimai:

- ◆ Kaip šeimos atvejo peržiūros procese pasireiškia galių santykiai ir kaip jie pasiskirsto?
- ◆ Kaip šeimos atvejo peržiūros procese priimami sprendimai?
- ◆ Kaip įvairių specialistų galios peržiūros procese sąlygoja šeimos įgalinimą spręsti jos problemas?

Tyrimo objektas

- ◆ Šeimos atvejo peržiūros procesas.

Tyrimo dalykas

- ◆ Galių santykiai priimant sprendimus šeimos atvejo peržiūros procese.

Tyrimo tikslas

- ◆ Atskleisti galios santykių ir sprendimo priėmimo sąsajas šeimos atvejo peržiūros procese.

Tyrimo dalyvių buvo klausiama: kas dalyvavo peržiūroje? Kas vedė peržiūrą? Kaip susėdote? Kur vyko peržiūra? Kas pildė peržiūros protokolą? Kokie peržiūros nutarimai?

GALIOS SANTYKIAI ŠEIMOS ATVEJO PERŽIŪROS PROCESĖ: TARPDISCIPLININIS POŽIŪRIS

Vyriausybę formuojančių partijų kaitą atspindi nenuosekliai ir net prieštaringai kuriama šeimos politika, o riboti ekonominiai ištekliai šeimos politikai plėsti, nepaisant valdančios partijos idėjų, verčia

dominavimą perleisti partijai. Pateikiami penki teoriniai modeliai sąlygoja politinius ir organizacinius sprendimus: *Laisses-faire* ir patriarchyjos modelis; valstybės paternalizmo ir vaiko apsaugos modelis; tarybiniais laikais egzistavęs modelis; modernios biologinės šeimos ir tėvų modelis; vaikų teisių ir vaikų išlaisvinimo modelis. Nė vienas modelis neegzistuoja kaip „grynas“. Paternalizmo sąvokos vartojimas modeliui pavadinti leidžia daryti prielaidą, jog valstybės taikomoje šeimos politikoje atsiranda galių santykiai tarp valstybės tarnautojų ir šeimos, su kuria dirbama.

Šeimos atvejo peržiūra, kaip procedūra ar metodas, nėra apibrėžti Lietuvos Respublikos įstatymų, todėl nėra nustatyti konkretūs ir pastovūs peržiūros dalyviai. Ši praktika atkeliavo iš Didžiosios Britanijos. Anglų kalba šeimos situacijos peržiūra vadinasi „Review case conference“ arba labai panaši procedūra, vadinama „Initial child protection case conference“ (Pirminė vaiko apsaugos atvejo konferencija). C. May-Chahal, S. Coleman (2003) situacijos peržiūrą apibūdina kaip susirinkimą siekiant įvertinti keliamą grėsmę vaikui, esamą situaciją ir nuspręsti: a) ar tęsti darbą su šeima, ar ne; b) kaip toliau dirbti ir kokias paslaugas teikti, siekiant užtikrinti vaiko gerovę. Pasak autorių, tai yra formalus susitikimas, kurio metu pateikiamos ataskaitos ir išvados apie darbą su šeima. Kiekvienas peržiūros dalyvis, socialinių paslaugų teikėjas ateina su savomis funkcijomis, drauge ir su skirtingais tikslais.

Vienas pagrindinių šeimos atvejų peržiūros tikslų – įgalinti klientą aktyviai spręsti problemas, lemiančias situaciją, kurioje jis atsiderė. Kaip teigia M. Payne, įgalinimui svarbiausia skatinti klientų gebėjimus spręsti savo problemas, tačiau nesiekama pakeisti klientų iš esmės, naudojant turimą galią ar pasitelkus socialines struktūras. Tačiau Leonardsen (2007) įžvelgia specialistams ir politikams būdingą bendrą nuostatą: šiuolaikinės gerovės programos, nepaisant gražių norų, neretai ne tik nepadeda subjektui išgalinti, bet dar labiau mažina jo galias, stiprina mažesnę dalyvavimą, priklausomybę nuo kitų žmonių ar institucijų.

Kiekvieną šeimos atvejo peržiūros dalyvį valstybė savaip įgalina, todėl jis laikosi savo interesų ir jiems atstovauja. Valstybė nustato

socialinių paslaugų teikėjų funkcijas bei interesus. Valstybė suteikia galią įgyvendinti savo institucijos, iš kurios atėjo specialistas, interesus. Kas turi mažesnę galią, tam sunkiau pasiekti užsibrėžtų tikslų. Esant skirtingoms socialinių paslaugų teikėjų funkcijoms, susidaro įtampų laukas, kuriame šeima, kaip neturinti oficialių, įstatymo reglamentuotų funkcijų, priimant sprendimą neturėtų nedalyvauti. Galutinis sprendimas gali keistis, atsižvelgiant į tai, kokias funkcijas atlieka institucijos atstovas. Tėvai atskiriami nuo vaikų ir „baudžiami“ už tai, tad atsiduria probleminėse situacijose. Tik socialinio darbuotojo funkcijos į šeimą žiūri kaip į vienetą, tėvai neatskiriami nuo vaikų.

Pasak M. Payne (1996), socialinės darbuotojos privalo atpažinti savo galios ir pagalbos išteklių ribotumą, kurį gauna iš agentūros vadovo. Jų pareigos negali pakilti, jos susiduria su vadybinių žinių stoka. Anot autoriaus, vyrai su tokiomis problemomis susiduria daug rečiau. Darbo segregacija pagal lytį rodo, kad vyrai ir moterys, priimdami į darbą skirtingos rūšies užduotims atlikti, remiasi dominuojančia samprata apie vyrams ir moterims „tinkamą“ darbą. Vertikaloji segregacija rodo tendenciją priimti moteris į tokius darbus, kuriuose mažai valdžios ir erdvės karjerai, o vyrai užima daugiau galios ir įtakos turinčias pareigas. Socialinis darbas virto moteriška, menkai mokama, pavojinga ir neprestižine profesija. Esant tokioms aplinkybėms, socialinis darbuotojas yra tik valstybės įgaliotinis, turintis ribotus išteklius ir ribotas galimybes taikyti savo profesines žinias ir patirtį ieškodamas alternatyvių problemų sprendimo galimybių.

Socialinio darbuotojo profesijos paradoksas – jis yra gerovės kūrėjas, kuris ne visada žino, kaip tą gerovę užtikrinti. Tačiau valstybė iškelia jam reikalavimą. Įsitraukdamas į žmonių gyvenimą, jis, viena vertus, užtikrina reikšmingus pokyčius, kita vertus, daro viską, kad klientas ir toliau galėtų sėkmingai veikti be jo. Socialinių paslaugų teikėjo vaidmuo dirbant su klientu priklauso ne tik nuo situacijos, bet ir nuo kompetencijos bei vertybių sistemos. Tačiau vis dėlto labiausiai socialinio darbuotojo vaidmenų derinimas priklauso nuo jam primetamų valstybės nustatytų veiklos gairių.

GALIŲ SANTYKIŲ KONTEKSTO IR SPRENDIMŲ DĖL VAIKO ATEITIES SAŪSAJOS ŠEIMOS ATVEJO PERŽIŪROS PROCESĖ

Atliekant tyrimą apie atvejo peržiūros metu vykstančius galių santykius tarp institucijų atstovų ir klientų, naudojamas kokybinis aprašomasis tyrimo metodas. Kokybiniams tyrimams apibūdinti dažnai vartojama sąvoka „atvejo tyrimas“, kuri pabrėžia, kad tyrimas remiasi atskirų atvejų studijomis. Mason (1996) teigia, kad kokybinis tyrimas apima tyrėjo savianalizę ir refleksiją. K. Kardelio (2005) manymu, kokybiniai tyrimai yra lankstūs, nes nukreipti į interpretaciją, o ne į matavimus; į procesą, o ne į išvadą; atkreipia dėmesį į situacijos ir elgesio ryšį. Visi šie aspektai labai svarbūs siekiant tiksliai ir teisingai atskleisti situaciją, aplinkybės priežastis, kodėl šeima nesugeba funkcionuoti ir pamatyti išskylančius galių santykius tarp jų ir specialistų, kai sprendžiamas tolesnis jų kaip sistemos funkcionavimas bei vaikų likimas pirminiame ir svarbiausiame institute – šeimoje.

Pasirinktas kokybinis aprašomasis tyrimas įgalina išsiskverbti į aplinką ar į socialinių procesų vidų, elgsenos požiūriu esančių sudėtingose aplinkose, ypač tada, kai skiriasi kultūros ir subkultūros, pvz., institucijų, organizacijų. Naudojant kokybinį tyrimą, bandoma aprašyti ir suvokti vartojamų simbolių reikšmes.

Atliekant tyrimą apie atvejo peržiūros metu atsirandančius galios santykius tarp institucijų atstovų ir kliento, naudotas pusiau struktūruotas interviu, nes toks jo tipas geriausiai leidžia pažvelgti į tiriamą situaciją. Pasirinktas būtent šio tipo interviu, nes pasak J. Bell (2005), jis leidžia tyrėjui pasirinkti: ar kalbant su žmogumi užfiksuoti jo atsakymus, ar grįžti prie planavimo procese sudaryto plano bei požymių sistemos.

Atvejo peržiūros – itin subtilus, jautrus, neretai emociškai ir psichologiškai sunkus procesas. Jo metu sprendžiami klausimai, kurių rezultatai kartais būna negrįžtami ir nekeičiami. Šioje situacijoje nebūtų įmanoma naudoti nei anketinės apklausos, nei struktūruoto ar nestruktūruoto interviu, nes siekiant atskleisti situacijos esmę būtina žinoti, kokia reikšmė šioje situacijoje suteikiama specialistams, probleminei

grupei priklausančiai šeimai, kaip šie institutai apibrėžiami Lietuvos Respublikos įstatymų bei kaip visi šie veiksniai lemia galios santykių pasiskirstymą ir pasireiškimą šeimos atvejo peržiūros procese.

Tyrimu surinktiems duomenims apdoroti naudotas temų analizės instrumentas. Temų analizė – kokybinės analizės metodas. Tyrimo rezultatai konstruojami remiantis Bradley, Curry, Devers darbu. Susistemintą informaciją, renkamos bendros temos siekiant pamatyti, kokios temos ir bendrumai peržiūros metu lemia galių santykių stiprinimą ir sąlygoja sprendimų priėmimą.

Renkantis respondentus, suformuota tikslinė grupė. Tyrime dalyvavo 11 respondentų: rizikos šeimų mamos, kurioms teikiamos socialinės paslaugos; „Pagalbos šeimai“ tarnybos socialinės darbuotojos; Vaikų teisių apsaugos skyriaus specialistai, mokytoja, nepilnamečių reikalų inspektorius. Respondentai pasirinkti, vadovaujantis tokiais kriterijais:

1. Visi respondentai – socialinių paslaugų gavėjai arba jų teikėjai.
2. Visi respondentai dalyvavo šeimos atvejo peržiūroje.
3. Visi respondentai tyrime dalyvavo savanoriškai.

Pagal jau aptartas ir jų atliekamas funkcijas, respondentai suinteresuoti išlaikyti vaikų gerovę. Tyrimas atliktas Kaune 2008 metais, kovo–balandžio mėnesiais.

OBJEKTYVUS GALIŲ SANTYKIŲ KONTEKSTAS

11-oje šeimos atvejo peržiūrų dalyvavo 57 žmonės, iš jų – 23 šeimos nariai ir 34 socialinių paslaugų teikėjai. Tik vienos šeimos atvejo peržiūros protokola pildė Vaikų teisių apsaugos specialistė, kitais atvejais – socialinė darbuotoja. Visais atvejais peržiūrą vedė specialistė(-as). Taigi Vaikų teisių apsaugos skyriaus atstovai tampa vienvaldžiais situacijos dalyviais. Vaikų teisių apsaugos specialistas, nors nėra situacijos ekspertas, prisiima lyderio vaidmenį ir dar labiau sustiprina savo pozicijas ir galias. Sprendimas priklauso nuo lyderio, nors jis gali būti neoptimalus ir neadekvatus esančiai situacijai. Psichologas

R. Želvys pagrindiniu lyderio ar vadovo atributu laiko įtaką – vadovauja tas grupės narys, kuris daro didžiausią įtaką kitų grupės narių veiklai, taigi turi didžiausią galią kitų dalyvių atžvilgiu.

Visų respondentų buvo klausiama, kas ir kaip peržiūros metu sėdėjo. Į šį klausimą sąmoningai ar ne atsakė dalis respondentų. Visi atsakiusieji teigė, jog socialinė darbuotoja ir Vaikų teisių specialistas sėdėjo prie stalo. Socialinei darbuotojai buvo privalu sėdėti prie stalo, nes ji pildė peržiūros protokolą. Sėdėjimas parodo nelygiaverčius galių santykius. Visų interviu metu tėvai sėdi prieš specialistus – taip vyksta konfrontacija. Konfrontacija – prieštaravimų, įtempimo, kovos prieš ką nors didinimas, santykių bloginimas, priešingų minčių, nuomonių, požiūrių, elgesio būdų susidūrimas (Kučinskas, Kučinskienė, 2000). Taip tėvai verčiami gintis.

Šiuo atveju, aukščiausia organizacija – Vaikų teisių apsaugos skyrius, kuris iš prigimties siekia didinti savo racionalizaciją. Tradiciškai čia vyrauja funkcijos, autoritetas, hierarchija bei paklusnumas. M. Weber teigia, kad yra „fiksotų ir oficialių jurisdikcijos sferų, kurios paprastai reguliuojamos taisyklių, t. y. įstatymų arba administracinių nuostatų principas“. Įprastinės veiklos sritys paskirstomos kaip oficialios pareigos, o autoritetas duoda įsakymus bei paskirsto stabilium ir numatomu būdu (Coleman, 2006).

Respondentų klausta, kokie nutarimai priimti šeimos atvejo peržiūros metu. Siekta išsiaiškinti, ar priimami nutarimai yra optimalūs, siekiant įgalinti klientą spręsti savo reikalus. Nutarimai priimami bendrai, tačiau juos įgyvendinti tėvai turi vieni. Tik trijuose iš 11 interviu kalbama apie nutarimų įgyvendinimą padedant kitiems. Likusiais atvejais tėvams iškeliami sunkiai įgyvendinami uždaviniai, pvz., spręsti alkoholio problemą ar skolų už būstą panaikinimą, ir jie paliekami vieni. Visiškai nekalbama apie įgūdžių mokymą. Neįvertinęs savo situacijos, klientas įsipareigoja viską atlikti. Suvokia, jog, kitu atveju, turintys galią atims jo vaikus.

Susidūręs su sunkumais, žmogus nepasitiki savo jėgomis, krenta jo savivertė, sprendimo teisė perleidžiama kitiems. Specialistais pasitikintys klientai neprieštarauja, nežarsto kaltinimų, nuolankiai vykdo visus įsipareigojimus. Jie nebūtų kviečiami į peržiūrą, jei patys su-

gebėtų susitvarkyti su savo problemomis. Iš esmės tai ambivalentiškos situacijos padarinys – situacija tampa konfliktiška, perauga į abipusius priekaištus. Specialistai nepasitiki tėvų kompetencijomis, tiesiogiai ar netiesiogiai prieštarauja jiems, kad nepadeda dirbti, o tėvai prieštarauja specialistams, kad nematyti jų darbo rezultatų.

Apžvelgus objektyvų galių santykių kontekstą šeimos atvejo peržiūros metu, kyla tokie klausimai: kaip peržiūros dalyviai vertina šį procesą? Kaip priimami sprendimai? Kokios dalyvių emocijos ir jausmai? Kaip keičiasi dalyvių santykiai?

SPRENDIMAI DĖL VAIKO PALIKIMO ŠEIMAI

Temų analizės procese išryškėjo šios bendros temos: bendradarbiavimas, komunikacija, emocijos, gynybiniai mechanizmai ir galių santykiai. Šios temos susijusios su klausimais, iškilusiais po pirmosios darbo dalies bei pirmosios temų analizės.

Bendradarbiavimas. Anot V. Kučinsko (2007), tai – bendra veikla, siekiant bendro tikslo. Pasak S. Ališauskienės ir L. Miltenienės (2004), bendradarbiavimas – tai darbas kartu, sujungus intelektines jėgas, pagalba vienas kitam, bendros problemos sprendimas ir bendras sprendimo priėmimas. Šiame darbe atskiriama bendradarbiavimas ir komunikacija. V. Ražanauskaitė (2003), teigia, kad „pats terminas bendradarbiavimas reiškia darbą kartu, partnerystę, kurioje lygiomis teisėmis dalyvauja klientas ir socialinis darbuotojas, yra siekiamas bendrai nutartas tikslas“. Šios nuostatos svarbios analizuojant interviu duomenis, susijusios su bendradarbiavimu.

Skirtingų specialistų dalyvavimas sprendžiant problemas sąlygoja alternatyvų pasirinkimą. Kuo daugiau peržiūros dalyvių, tuo daugiau pasiūlymų, kaip įgalinti šeimą spęsti problemą ir kaip galima jai padėti. M. Payne (1997) teigia, kad bendradarbiaujantis santykis padaro sąveiką efektyvią. Todėl bendradarbiaujantis santykis – būtinas pagalbos proceso elementas – daro šį procesą kokybiškesnį. Darbuotojas bendradarbiauja su kolegomis, nes jie gali geriau išmanyti tam tikras sritis arba padėti kitu požiūriu vertinti situaciją (Johnson, 2003).

Jaučiau, kad buvau išklaudyta, man liepė pasisakyti. Aš ir kalbėjau, ir verkiau. Jie manęs išklausė, bet vis tiek sako, yra tokia situacija, tu privalai kažką daryti. Aš ir įsipareigojau užsikoduoti. Visus tada priimtus įsipareigojimus įgyvendinau. [Asta]

Asta teigia, jog peržiūroje buvo išklaudyta, nors priduria, kad pasisakyti jai liepė. Taigi sprendimas buvo priimtas išklaudius klientės nuomonę apie esamą situaciją ir jos galimybes. G. Weezel (2002) teigimu, bendradarbiauti privalo ne tik skirtingi darbuotojai, bet ir klientai. Bendradarbiaudamas su klientu bei kolegomis, socialinis darbuotojas gali visapusiškai įvertinti situaciją, susitarti dėl problemos apibrėžimo, veiksmų plano ir jo įgyvendinimo. V. Ražanauskaitė (2003) mano, kad visoms sistemoms svarbu bendradarbiauti, jeigu norima pasiekti laukiamą rezultatų.

Jis labai supyko, tačiau pasiūlėme jam tokį kompromisą, kad jisai tris mėnesius su manimi bendradarbiautų, kad mes susitiksim ir padarysim tarpusavio sutartį, numatysime, ką dar turime padaryti, ir tolimesnė šeimos peržiūra bus birželio mėnesį, kurioje mano pagrindinė pozicija bus pasakyti, ką jisai padarė per šį laikotarpį, ar įvykdė tą mūsų sutartį, nu ir dabar kiek jau mes pasiekėm. [Reda]

Reda akcentuoja bendradarbiavimą tarp kliento ir socialinio darbuotojo po peržiūros. Tolesnis bendradarbiavimas yra vienas peržiūros rezultatų. Toliau bendradarbiaudamas klientas įgalinamas spręsti savo problemą. Įgalinimas akcentuoja kliento skatintiną spręsti savo problemas, tačiau nesiekama jo pakeisti iš esmės naudojant turimą galią ar pasitelkus socialines struktūras (Payne, 1991). Taigi savanoriškas tolesnis bendradarbiavimas priskiriamas socialinėms struktūroms ir yra būtinas įgalinant klientą.

Jaučiausi gerai, kad su manim tarėsi, aišku galutinį sprendimą pačios priėmė, bet tai nors išklausė. Va, tai man labai patiko. Aš kaiėjau į tą posėdį, jau galvojau ten kaip su šunim elgsis, bet kažkaip ir pakalbėjom ramiai. [Aida]

Aida teigia, kad bendradarbiavimas buvo ne visai kokybiškas, nes galutinį sprendimą priimant ji nedalyvavo. Tačiau tai, kad jos nuo-

monė buvo išklaudyta, labai svarbu. Tai skatino ją aktyviau dalyvauti. Bendradarbiavimas palaiko pokytį, skatina normalių santykių vystymąsi ir teikia abipusį pasitenkinimą (Ražanauskaitė, 2004). Taigi bendradarbiavimas peržiūros metu buvo naudingas ne tik klientei (suteikė jai pasitenkinimą, kad ją išklausė, kiti peržiūros dalyviai su ja nesielgė „kaip su šunim“), bet ir socialinių paslaugų teikėjams, nes pasiekiamas bendras tikslas.

Šeimos atvejo peržiūros esmė – bendro tikslo siekimas. Taigi bendradarbiavimas gali būti suvokiamas kaip susitarimas pasinaudoti kito žiniomis ir pranašumais bendram tikslui, kaip bendra strategija ir kaip pasidalijimas uždaviniais siekiant bendro tikslo. Tikslas – padėti klientui išspręsti problemą, taigi išsaugoti vaiką šeimoje. Bendradarbiavimas turi būti suvokiamas visapusiškai, t. y. tarp socialinių paslaugų teikėjų ir tarp klientų bei socialinių paslaugų teikėjų. Vaiko išlikimas šeimoje yra sėkmingo kliento įgalinimo spręsti savo problemą, kartu ir bendradarbiavimo ne tik peržiūros metu, bet ir po jos, rezultatas. Tikslingas bendradarbiavimas lemia ir tikslingą galių santykių pasiskirstymą. Kaip teigia M. Payne (2006), galia – gebėjimas daryti įtaką ir siekti pokyčių atsižvelgiant į kliento norus ir galimybes, kurie apima asmenines kliento galias ir priverstinai pritaikytus prevencinius metodus. Bendradarbiavimas neatsiejamas nuo vykstančios komunikacijos tarp šeimos atvejo peržiūros dalyvių.

Komunikacija. Vienas svarbiausių veiksnių, lemiančių sprendimo priėmimą – sėkminga komunikacija. Komunikacija – besitęsiantis transakcinis procesas, įtraukiantis dalyvius, kurie veikia skirtingoje, bet susipinančioje aplinkoje ir kuria tarpusavio santykius siūsdami ir gaudami žinias, kurių dauguma veikiamos fizinių ar fiziologinių triukšmų (Adler, Towne, 1990). Dalykinė komunikacija dažniausiai pasireiškia formalioje organizacijos veikloje arba santykiuose su formalia organizacija (Gudonienė, 1998). Taigi šeimos atvejo peržiūroje naudojama dalykinė komunikacija. Apie komunikaciją rašantys autoriai pabrėžia, kad tai – nenutrūkstamas, nuolatinis procesas. Efektyvi komunikacija šeimos atvejo peržiūros metu gali būti tinkamo sprendimo dėl kliento problemos priėmimo sėkmės garantas. Šeimos atvejo peržiūroje vyksta tiek verbalinė, tiek neverbalinė komunikacija.

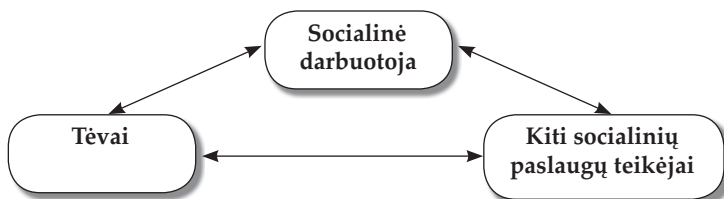
Tai kažkaip tai tuo metu Monika kažkaip tai purkštelėjo ir pasakė: nu tai aišku, tai gal čia metus reiks tos Minesotos laukti. Taip pade-monstravo, kad jinai, na, kaip ir priešinasi tiems mūsų siūlymams, jos pagalbos planui. [Kristina]

Kristina teigia, jog klientė demonstravo nepasitenkinimą priimtu sprendimu. Ji siunčia signalą, kad toks sprendimas jai nepriimtinas. Mergina naudoja verbalinę komunikaciją savo nepasitenkinimui išreikšti. Verbalinė komunikacija paprastai apibrėžiama kaip informacini- elgesys, kai mintys išreiškiamos žodžiais (Večkienė, Grebliauskienė, 2004). Iš to, kaip bus priimti merginos siunčiami signalai, galima spres- ti apie galios santykius, esančius šeimos atvejo peržiūroje.

1 PAV. KOMUNIKACIJA IKI PERŽIŪROS

Socialinė darbuotoja informuoja šeimą. Taip socialinis darbuoto- jas tampa pranešimo siuntėju, o tėvai – pranešimo gavėjais. Anot K. Verderber, R. Verderber (1989), žmogų pasiekęs tam tikro moda- lumo pranešimas per receptorius, šiuo atveju – ausis ar akis, sukelia tam tikrus pojūčius (Večkienė, Grebliauskienė, 2004). Tėvai šią infor- macija iškoduoja ir nukreipia grįžtamąjį ryšį į socialinį darbuotoją. Kadangi žadinamas baimės jausmas, tai ir grįžtamasis ryšys būna neadekvatus. Pirmas paveikslas atitinka linijinį komunikacijos mo- delį. Pagal W. Schramm linijinį, t. y. vienusi, komunikacijos modelį *siuntėjas užkoduoja* idėjas ir jausmus tam tikru *pranešimu* ir kanalu (kalba, raštiškai ir t. t.) perduoda gavėjui, kuris informaciją *dekoduoja*. „Tinkamo kanalo parinkimas žiniai perduoti yra lemiamas sėkmingos komunikacijos sąlyga“ (Hair Friedrich, cit. Chreptavičienė, 1997, 20). Socialiniai darbuotojai renka kanalą atsižvelgdami į savo saugumą. Daryti peržiūrą nusprendžiama kartu su Vaikų teisių apsaugos spe- cialistais, tačiau būtent socialinis darbuotojas turi informuoti šeimos narius. Taigi šeimos narių reakcija, grįžtamasis ryšys nepasiekia Vaikų

2 PAV. KOMUNIKACIJA PO PERŽIŪROS

teisių apsaugos specialistų, o nukreipiamas į socialinį darbuotoją. Socialinis darbuotojas tampa „buferiu“ (1 pav.).

Iš socialinio darbuotojo pozicijos ji yra organizuojama tada, kai su šeima neišeina dirbti, kai tavęs neišleidžia, kai šeimose yra koks agresyvus šuo, kai tu jauti, kad namuose yra baliuojama, ir kai tu gauni išvadas, kad ten yra blogai, bet tu negali dirbti, tuomet tu kreipiesi į vaikų teisių apsaugos skyrių, susitari dėl peržiūros rengimo ir laiko, tarsi pasidalini atsakomybę, klientas tada jau žino, kad tu nebe viena esi. [Reda]

Kaip teigia Reda, peržiūros metu socialinė darbuotoja pasidalija savo atsakomybę su kitais socialinių paslaugų teikėjais. Komunikacija pasikeičia, nes kliento grįžtamasis ryšys nukreipiamas į kitus specialistus (2 pav). Linijinį modelį tarp tėvų ir socialinių paslaugų teikėjų keičia interakcinis komunikacijos modelis. Interakcinis modelis pakeičia komunikacijos, kaip vienpusio veiksmo, sampratą. Anot Ch. Osgood, W. Schramm, pagal šį modelį siuntėjas ir gavėjas keičiasi pranešimais („stimulas – reakcija“), o kartu keičiasi ir vaidmenimis komunikacijos procese. Abu komunikacijos dalyviai praktiškai atlieka identiškas funkcijas: užkodavimą, iššifravimą, interpretavimą (McQuail, Windahl, 1993).

Siaubingai jaučiausi, siaubingai, siaubingai drebėjau, siaubingai prakaitavau, mano buvo viduje jausmas, kad atims vaikus, atims mano vaikus, ir galvojau, kaip čia man gelbėtis iš situacijos. Galvojau, viskuo patikėsiu, viskuo prisieksiu, viską padarysiu, kad tik iš manęs neatimtų tų vaikų. [Asta]

Asta prarado tapatumą ir buvo pasiruošusi bet kam, net ir nežino-

dama kam. Ji pasiruošusi nedalyvauti priimant sprendimą ir būti visiškai priklausoma nuo specialistų, būti pasyviu situacijos objektu. Klientę apėmusi baimė lėmė tai, kad dar prieš atvejo peržiūrą tikėtasi ne pagalbos, o bausmės. Bailumą arba bebaimiškumą formuoja asmeninė patirtis (Myers, 2000). Tokią emocinę būseną lydi fiziologiniai pokyčiai – drebulys, prakaitavimas. Esant tokioms stiprioms emocijoms, iškyla grėsmė, kad komunikacija nebus sėkminga ir priimtas sprendimas nebus objektyvus klientės atžvilgiu. M. de Fleuro teigimu, komunikacijos dalyvių nesugebėjimas suvokti, kad gauta ir pasiūsta reikšmė ne visada sutampa, dažniausiai sukelia įvairiausių bendravimo sunkumų (Večkienė, Grebliauskienė, 2004).

Taigi šeimos atvejo peržiūroje naudojama dalykinė komunikacija. Vaikų teisių apsaugos specialistas įgalina socialinį darbuotoją pranešti apie būsimą peržiūrą, nors tai susiję su pavojumi, pasireiškia galių santykiai. Komunikacija – būtina sąlyga peržiūrai įvykti. Komunikuojama tiek verbaliai, tiek neverbaliai. Per komunikaciją pasireiškia galių santykiai. Sėkminga komunikacija yra būtina siekiant priimti teisingą sprendimą. Komunikacijos modelio kaita – vienas peržiūros rezultatų, kurių siekia socialinis darbuotojas (1 pav., 2 pav.).

Gynybiniai mechanizmai. Kalbant apie galias ir jų naudojimą, labai svarbu pamatyti, kaip ir kokius gynybinius mechanizmus naudoja peržiūros dalyviai. Tai, kaip peržiūros metu sėdi dalyviai, parodo, jog su tėvais yra konfrontuojama. Tėvai verčiami teisintis, meluoti ir išsisukinėti. Pasak tyrimo dalyvių – tėvų, jie buvo pasiruošę priimti metamus kaltinimus ir nuolankiai vykdyti visus nurodymus, kad tik jų vaikai liktų šeimoje. Esant konfrontaciniam galių santykiui, visi dalyviai naudoja gynybinius mechanizmus; vieni – kad pateisintų turimas galias, kiti – kad apsigintų.

Anot Froido, gynybos mechanizmai kyla iš trijų baimės šaltinių: instinktyvios baimės, aplinkinio pasaulio arba objekto baimės, sąžinės graužimo – moralės baimės. Gynybiniai mechanizmai nėra nei geri, nei blogi, blogas jų panaudojimo būdas (Pluzek, 1996). Konstruktyvūs gynybinių mechanizmų padariniai būna tais atvejais, kai žmogus sąmoningai supranta ir įvardija savo jausmus, juos priima, reflektuoja patirtį, sugeba adekvačiai priimti sprendimus. Taigi atvejo peržiūros

metu priimti sprendimai gali būti gynybinių mechanizmų netinkamo panaudojimo rezultatas.

Labai kaltinau socialinę darbuotoją, kad va, vienas šeimas žiūri, o kitų nežiūri, todėl čia man ir padarė tą peržiūrą. [Gertrūda]

Mama naudoja perkėlimo gynybinį mechanizmą. Jos neigiami jausmai, emocijos ir kaltinimai perkeliama socialinei darbuotojai. Kaltindama darbuotoją, ji neadekvačiai vertina savo situaciją. Anot M. Frust (1998), nėra svarbiausia, į ką nukreipta meilė, neapykanta ar agresija – labai svarbu, kad žmogus iš viso myli, neapkenčia ar net elgiasi agresyviai.

Aš jaučiau, kad darau tokį šiek tiek psichologinį spaudimą ir naudojuosi ta savo padėtimi, kad aš esu vaiko teisių atstovė, kad teks tau pakentėti, jeigu nori susigražinti vaiką, ir jeigu nori pilnai atsistatyti ant kojų, jei nori pademonstruoti, kad esi dabar sveika, teks pakentėti ir savo norus nenorus teks paminti, ir juos kurtais pastumti į šalį. Ta va ta prasme aš nesijaučiau gerai, juo labiau, kad mano užimamos pareigos mane verčia trupučiuoką pasikelti iš to emocinio lygmens, pasikelti į tą tokį intelektualinį lygmenį ir daugiau galvoti galvą ir priimti tą sprendimą daugiau racionalų, o ne atsižvelgti į jos tokius išsakytus nusiskundimus, kad jai ten blogai. [Kristina]

Vaikų teisių specialistė naudoja racionalizacijos gynybinį mechanizmą, savo poelgį teisingai, taip, kaip jai priklauso, jos veiklą reglamentuoja įstatymas ir kito sprendimo ji priimti negalinti. Anot Z. Pluzek (1996), tokio gynybinio mechanizmo formos yra skirtingos. Šiuo konkrečiu atveju labiausiai tinka *teisėnimasis kaip būtinybė – pateisinamas elgesys, kuris iš tiesų yra nepriimtinas, tačiau kurį reikia tęsti* (Liobikienė, 2006).

Aš tai tokios nuomonės, kad su žmonėm atsibendrauju iki kol viskas pasiekia peržiūrą, todėl galvoju, kad geriau tegul pakalba jie, gal jų žodis labiau suveiks. [Jolanta]

Socialinė darbuotoja naudoja regresijos gynybinį mechanizmą. Tokio mechanizmo esmė – nesąmoningas pasitraukimas į ankstesnes raidos

stadijas arba į tam tikrą būklę, kurios būdamas žmogus jausdavosi saugus (Liobikienė, 2006). Z. Pluzek (1996) pateikia kelias regresijos formas; šiuo atveju tinkamiausia regresijos forma – pasirinkti negatyvistinę poziciją: nesiimama jokių iniciatyvų, nes „neverta“. Socialinė darbuotoja pati pasirenka pasyvų vaidmenį, nes bendradarbiavimą su klientu laiko neveiksmingu. Jei socialinis darbas su klientu būtų pavykęs, nebūtų iškilusi būtinybė daryti šeimos atvejo peržiūrą.

Gynybiniai mechanizmai turi neigiamos įtakos priimant sprendimą dėl vaiko išlikimo šeimoje. Beveik visi peržiūros dalyviai naudoja gynybinius mechanizmus, bandydami pateisinti savo veiklą ir požiūrius. Tėvų vengimas dalyvauti savo šeimos atvejo peržiūroje yra destruktivus jų pačių atžvilgiu. Esant tokiems gynybiniais mechanizmom akivaizdu, jog galios tarp peržiūros dalyvių nėra lygiavertės.

Galių santykiai. Galia – gebėjimas veikti ir siekti pokyčių atsižvelgiant į kliento norus ir galimybes, kurie apima asmenines kliento galias ir priverstinai pritaikytus prevencinius metodus (Payne, 2006). Šeimos atvejo peržiūra yra vienas kraštutinių sprendimo priėmimo dėl vaiko likimo šeimoje ir prevencinės strategijos metodų. Į peržiūrą susirenka skirtingų organizacijų, teikiančių socialines paslaugas, specialistai ir tėvai. Kiekvienas specialistas turi savo funkcijas ir savus tikslus. Didelė tikimybė: kieno galios bus pačios didžiausios, to tikslai ir bus įgyvendinami.

Galbūt kadangi, aš kaip ir pasakiau, mes nesusirenkam spręsti tėvų problemų. Iš dalies taip, bet mūsų susitikimo tikslas vis tikslai yra vaiko interesai ir gana dažnai tam, kad vaiko interesus apsaugotum, tenka tėvų kokius nors norus ir interesus atmesti. [Kristina]

Specialistė nežiūri į šeimą kaip į sistemą, nedalomą vienetą. Tėvai atskiriami nuo vaikų, jie laikomi stokojančiais galimybių ir gebėjimų. Specialisto profesinės kompetencijos bei atliekamos funkcijos aprioriškai numato jo paties aktyvias, dominuojančias, ekspertines galias (Ruškus, Mažeikis, 2007). O tėvų matymas iš problemų pozicijos lemia jų pasyvų vaidmenį priimant sprendimus dėl jų pačių gyvenimo.

Daugiausiai kalbėjo vaikų teisių inspektorius, jis mane kaltino, kad aš blogai darau, blogai elgiuosi, kad taip negalima daryti, vienu

žodžiu, kaip tu atrodai, kaip vaikai palikti vieni, be vandens, be nieko, užrakinti kambaryje, gali per langą iškristi, žodžiu, tokia situacija, kad savaime aišku – negerai. [Laima]

Kaip teigia mama, peržiūros metu ji buvo kaltinama blogu elgesiu. Specialistas pabrėžia mamos trūkumus, į ją žiūri per problemą, o ne per jos stiprybes. Kliento įgalinimas akcentuoja, kad reikia skatinti klientų gebėjimus spręsti savo problemas, tačiau nesiekama pakeisti kliento iš esmės naudojant turimą galią ar pasitelkus socialines struktūras (Payne, 1997). Esant tokiai situacijai, tėvų stipriosios pusės nematomos arba vertinamos neadekvačiai, atsižvelgiant į specialistų pozicijas. Bretwick (1980) pabrėžė, kad šis stipriųjų pusių intervencijos modelis labai svarbus dirbant su tėvais, kurių vaikų socializacija nebevyksta ar dėl tam tikrų problemų vyksta nevisiškai. Stipriųjų pusių perspektyvoje akcentuojama, identifikuojama žmonių stiprybės ir gabumai (Weick, Rapp, Sullivan, Kisthardt, 1989). Taigi mamos įgalinimas spręsti savo problemą bus neefektyvus, nes visiškai neakcentuojamos jos stiprybės. Asmens matymas iš trūkumų pozicijų trukdo išvelgti gebėjimus ir dalyvavimą sprendimo priėmimo procese (Ruškus, Mažeikis, 2007):

Vaikas tampa įrankiu sutvarkyti šeimą. Vaiką prarasti bijo visi tėvai. Tačiau tėvai spekuliuoja, pradėjo spekuliuoti vaiku. Konkrečiau, vyksta spekuliacija vaikų teisėmis. Iškilus tam tikroms problemoms. [Edvinas]

Vaikų teisių apsaugos skyriaus darbuotojas vertina tėvų ir vaikų santykį kaip spekuliacinį, tėvai naudoja kontrolę, galias, kad pagerintų savo gyvenimo kokybę. Tačiau ir specialistai naudoja vaiką kaip instrumentą „sutvarkyti šeimai“. Jie naudoja savo galias spekuliuodami vaiku, gąsdindami tėvus, kad jį atims. Tėvų elgesį specialistas laiko neteisingu ir neigiamu, tačiau pats naudoja tokį metodą. Vaiko vaidmuo lieka neaiškus – jei tėvai bent iš dalies įsitraukia į sprendimo priėmimą, tai vaiko nuomonė esminės įtakos praktiškai neturi. Pasak M. Weber, galia yra tikimybė, kad vienas iš socialinių santykių veikėjų užims padėtį, leidžiančią primesti savo valią, nepaisant pasipriešinimo ir neatsižvelgiant, iš kur tokia tikimybė kyla (Coleman, 2005).

Žinoma, nėra gerai, kad berniukas dabar nebe su tėvais bus, bet juk čia buvo specialistų – profesionalų sprendimas. Jie juk dirbė ne su viena šeima ir puikiai išmano, ką daro. Aš atėjau atstovauti mokyklai, todėl tokiam sprendimui mes pritarėm. [Leukadija]

Socialinių paslaugų teikėjai turi sprendimų priėmimo praktišką, todėl mokytoja juos laiko pagrindiniais situacijos ekspertais. Neatsižvelgiama į situacijos, kurioje atsidūrė šeima, individualumą. Šeimos krizė ir problema vertinamos pagal šabloną.

Tik nepilnamečių inspektorė su manim labai nemandagiai šnekėjo, sako, kiek važiuoju pas tave, tiek tu išgėrusi. Iš dalies tokių dalykų nebuvo, jau ji mane be reikalo kaltino per daug, bet jina inspektorė, o aš esu paprastas žmogus, pridėjo, ko reikia ir ko nereikia. [Asta]

Mama nepasitiki savo įgūdžiais, neturi nei vidinių, nei išorinių resursų, todėl ekspertinę galią visiškai patiki specialistams, net kai pateikdami informaciją ir faktus apie situaciją, jos manymu, specialistai neteisūs. Ji nelaiiko savo vaidmens vienu pagrindinių, o į kitus peržiūros dalyvius žiūri per jų užimamas pareigas. Mama suvokia, kad galios yra nelygiavertės, todėl tampa pasyvia ir nuolankia, pritaria viskam, ką teigia specialistai, net kai jų nuomonė ir išdėstyta pozicija nėra objektyvi.

Taigi, tėvai nepasitiki savo įgūdžiais, tampa pasyviais situacijos objektais. Vaikai nedalyvauja priimant sprendimą, neturi jokios galios, nors kalbama apie jų ateitį. Socialinė darbuotoja dirba šalutinį darbą, pildo peržiūros protokolą. Vaikų teisių apsaugos specialistai(-ės) dominuoja ir prisiima lyderio pozicijas. Peržiūros metu vyksta diskursas, tačiau galutinį žodį taria Vaikų teisių specialistė(-as): „Aš jaučiu, kad dar negaliu vaiko atiduoti tėvui“. Likę specialistai dalyvauja „tarp kitko“, išsako savo poziciją, faktus ir pastebėjimus. Tėvai nedrįsta prieštarauti, nes bijo už tai būti nubausti ir prarasti vaikus.

IŠVADOS

1. Lietuvos Respublikos įstatymais reglamentuojamoje šeimos politikoje dominuoja valstybės paternalizmo ir vaiko apsaugos modelis,

sukuriantis politines ir juridines prielaidas galios santykiams tarp valstybės tarnautojų ir šeimos atsirasti:

- ♦ Galia beveik visuomet pasireiškia per ideologiją, kuria naudojasi galingieji savo sprendimams ir veiksams pateisinti.
- ♦ Skiriasi peržiūroje dalyvaujančių specialistų, atstovaujančių tam tikrai institucijai, statusas; profesinė segregacija pagal lytį lemia tai, kad socialiniai darbuotojai, kaip savo profesijos atstovai, turi mažiau galių kitų profesijų kontekste.

2. Šeimos atvejo peržiūrą kiekvienas specialistas vertina savo funkcijomis, kurias reglamentuoja valstybė. Jis atstovauja savo organizacijai ir jos interesams, kuriuos taip pat nustato valstybė:

- ♦ Esant skirtingoms galioms, susidaro įtampų laukas, kuriame sąveikauja skirtingų sričių specialistai. Specialistas, turintis didžiausią galią, sieks, kad jo tikslai būtų įgyvendinti pirmiausia. Socialiniam darbuotojui sunku tokioje sąveikoje atlikti savo vaidmenį, nes valstybė jį įgalina būti pagalbiniumi Vaikų teisių apsaugos specialisto darbuotoju, nors jis yra vienintelis specialistas, tiesiogiai dirbantis su visa šeima.
- ♦ Socialinio darbuotojo vaidmuo priklauso nuo jo kompetencijos, t. y. kiek socialinis darbuotojas bus kompetentingas pasirinkti skirtingus vaidmenis skirtingoms situacijoms, bei nuo jo požiūrio, kaip jis suvoks klientą ir jo problemą.

3. Atliktas tyrimas parodė, jog peržiūros procese pasireiškiantys galių santykiai sąlygoja sprendimų priėmimą dėl šeimos išsaugojimo ar globos vaikui įforminimo.

3.1. Objektyvus galios santykių kontekstas:

- ♦ Vaikų teisių apsaugos skyriaus atstovai tampa vienvaldžiais situacijos dalyviais, nors nėra pagrindiniai situacijos ekspertai. Jie prisiima vadovo vaidmenį, o socialiniai darbuotojai lieka pagalbiniais darbuotojais, kuriems patikima pildyti peržiūros protokolą.
- ♦ Šeimos atvejo peržiūroje priimami sprendimai dėl vaiko ateities šeimoje, iškeliamos sąlygos tėvams. Problemos, su kuriomis susi-

dūrė šeima, yra gilios ir sudėtingos. Reikalaujama rezultato, kurį tikimasi gauti per trumpą laiką.

- ♦ Šeimos atvejo peržiūra vyksta šiam procesui visiškai nepritaikytose patalpose.

3.2. Priimti sprendimai galių santykių kontekste:

- ♦ Šeimos atvejo metu tarp visų dalyvių vyksta bendradarbiavimas, tačiau priimtas galutinis sprendimas nėra bendradarbiavimo rezultatas.
- ♦ Peržiūros metu tarp šeimos ir socialinių darbuotojų pasikeičia komunikacinis modelis.
- ♦ Tėvai užima pasyvią poziciją, pagrindinis jų interesas – išsaugoti savo vaiką šeimoje, todėl jie nuolankiai įsipareigoja įgyvendinti visus peržiūroje numatytus uždavinius, net jei jie neatitinka jų galimybių.
- ♦ Į šeimos atvejo peržiūrą tėvai ateina su baime, kad bus nubausti per jų vaikus; socialiniai darbuotojai ateina manydami, kad peržiūroje pasidalys savo profesine atsakomybe su likusiais dalyviais; visi kiti į peržiūrą ateina su mintimis apie greitą rezultatą, neatsižvelgdami į lėtą pokyčio procesą.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. MAY-CHAHAL C., COLEMAN S. *Safeguarding children and young people*. Communitycare, 2003.
2. MCQUAIL D., WINDAHL S. *Communication Models: For the Study of Mass Communication*. London, 1993.
3. MYERS D. G. *Psichologija*. Kaunas, 2008.
4. *Oficialus Lietuvos Respublikos Seimo tinklalapis*. Prieiga per internetą < www.lrs3.lt >.
5. *Oficialus Lietuvos Respublikos Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos tinklalapis*. Prieiga per internetą < www.socmin.lt >.
6. PAYNE M. *Modern social work theory: [a critical introduction]*. Chicago, 1997.

7. RUŠKUS J., MAŽEIKIS G. *Neįgalumas ir socialinis dalyvavimas. Kritisė patirties ir galimybių Lietuvoje refleksija*. Šiauliai, 2007.
8. ŠARKUTĖ L. *Sprendimų priėmimo modeliai Lietuvos Respublikos vyriausybėse: vidinių veiksmų analizė*. Vilnius, 2006.
9. *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius, 1985.
10. TIDIKIS R. *Socialinių mokslų tyrimų metodologija: vadovėlis*. Vilnius, 2003.
11. *Valstybės žinios*. Nr. 61, 2007.